

cenene "porabe" prostega časa v nakupovalnih centrih, različnih multipleksih, kjer se po mnenju nekaterih ponujajo tudi kulturne/muzejske vsebine. Poslanstvo in marketinško poslovanje muzejev namreč nista vedno črno-beli: ali bi kazalo piščal, ki se prodaja v simpatični trgovinici NMS, prodajati tudi na, denimo, bencinskih črpalkah? Kje so meje sivine?

Marko Lah

MENCEJ, Mirjam: *Sem vso noč lutal v krogu: simbolika krožnega gibanja v evropski tradicijski kulturi.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2013 (Zbirka *Studia mythologica Slavica. Supplementa*, ISSN 1581-9744 ; suppl. 7) 383

Mirjam Mencej, redna profesorica za folkloristiko in mitologijo na Oddelku za etnologijo Filozofske fakultete v Ljubljani, je doslej na osnovi komparativne metode že odkrivala *Pomen vode v predstavah starih Slovanov o posmrtnem življenju in šegah ob smrti* (1997), zanimal pa jo je tudi *Gospodar volkov v slovanski mitologiji* (2001). V znanstveni monografiji z naslovom *Sem vso noč lutal v krogu* pa raziskuje in skuša razložiti simbolni pomen in funkcijo krožnega gibanja, ki ga v različnih oblikah (npr. vrtenje, valjanje, prekopicavanje, delanje premetov, kotaljenje, ples v krogu in obkrožanje prostora) in kontekstih srečujemo v evropski tradicijski kulturi. Primerjalna študija, ki temelji na virih, kot so folklor, jezik, filozofski spisi, kronike, verska besedila, antični in srednjeveški obredi, ikonografija, letne šege in šege življenjskega kroga ter tradicijske in sodobne magijske in duhovne prakse, časovno sega v različna obdobja evropske zgodovine, deloma pa se dotika tudi sodobnosti. V nekaterih delih sega tudi čez meje Evrope, predvsem v indoevropski prostor. Na podlagi številnih in raznovrstnih virov skuša avtorica identificirati simbolizem krožnega gibanja, skupen evropskemu tradicijskemu pogledu na svet.

V poglavju z naslovom *Nadnaravna bitja* so predstavljena bitja iz povedk, ki naj bi s svojo nadnaravno močjo lahko prisilila ljudi v krožna gibanja – v Rusiji je to npr. gozdni duh *leši*, v Litvi hudič in v Angliji *piskies*. Spoznamo pa tudi nadnaravna bitja, ki se sama krožno gibajo ali se vrtijo. Tako npr. v krogih plešejo vile, vilinci, coprnice in troli. Vrtenje nadnaravnih bitij, kot so npr. čarovnice, vedomci, škrti in hudiči, so marsikje povezovali z nastankom vrtnčastih vetrov, z vodnimi vrtinci pa naj bi bili povezani npr. slovenski povodni mož ali žena in vodni demoni, ki jih srečamo tudi pri drugih Slovanih. Pripovedi o nadnaravnih bitjih, ki plešejo v krogih ali se nahajajo v zračnih ali vodnih vrtincih, dokazujejo povezavo med nadnaravnimi bitji in krožnim gibanjem.

Sledi poglavje z naslovom *Duše umrlih*, saj se krožno gibanje v folklornih pripovedih pogosto pojavlja tudi v povezavi z dušami umrlih ob prehajanju s tega na oni svet. Duše umrlih so lahko povezane z zračnimi, redkeje vodnimi vrtinci,

preko katerih se vračajo iz onega sveta, najpogosteje pa se vrtinci povezujejo z dušami nečistih pokojnikov (samomorilci, prekleti ljudje, umorjeni, nekrščeni in tisti, ki so se ukvarjali z magijo), ki iz različnih razlogov ne morejo na oni svet in bivajo med svetovoma živih in mrtvih.

V naslednjem poglavju spoznamo *Tradicijske evropske predstave o mejnem prostoru med svetovoma živih in mrtvih*. Kot možni kraj prehoda na oni svet se v evropskih mitoloških in kozmoloških besedilih ter v jeziku največkrat pojavlja vrtinec, kot podobe oziroma simboli, ki implicirajo krožno gibanje, pa največkrat nastopajo mlin, kolo in vreteno in občasno ples v krogu, krožne stopnice in vrteča se koča. Avtorica sklepa, da je bil mejni prostor v predkrščanskih tradicijskih verovanjih, nekaterih krščanskih tekstih in čudežnih pravljicah predstavljen kot prostor, za katerega je bilo značilno vrtenje.

384

V nadaljevanju je obdelana *Simbolika vretena, predenja, preje in niti*. Predenje, orodje za predenje, preja in nit so v evropski folklori in tudi širše pogosto atribut številnih nadnaravnih bitij, povezujejo pa se tudi z dušami umrlih, predvsem tistih, ki prehajajo na drugi svet, ali z nečistimi dušami, ki bivajo v mejnem prostoru. Nit v evropski tradicijski kulturi nastopa kot simbol povezovanja med svetovoma živih in mrtvih, kot nekakšen most, po katerem duše umrlih prehajajo na oni svet in nove duše oz. otroci iz sveta mrtvih v svet živih. Predenje in nit sta povezana z rojstvom, ustvarjanjem otrokovega telesa in določanjem usode novorojenca. Košara za prejo se pojavlja kot prisposoba za maternico in grob, predenje niti pa kot ustvarjanje tkiva, ki sestavlja otrokovo telo. Konec niti se povezuje s koncem življenja, s smrtjo. Navijanje niti predstavlja kontinuiteto življenja, odvijanje pa umiranje oziroma vstopanje v onostranstvo. Ključni razlog za takšno simbolno vlogo avtorica pripisuje krožnemu gibanju niti med predenjem – med prsti, na vretenu ali kolovratu; nespredeno volno pa povezuje z bivanjem na drugem svetu. Pogosto predejo tudi nadnaravna bitja, ki določajo človeško usodo, in duše (nečistih) umrlih, ki bivajo v mejnem prostoru. Krožno gibanje, ki je značilno za predenje, je tudi karakteristika mejnega prostora, v katerem so nadnaravna bitja in duše umrlih. Nit povezuje svetova živih in mrtvih, saj je nastala kot rezultat krožnega gibanja, ki je značilno za mejni prostor. Avtorica ugotavlja, da so imeli predenje, preja, nespredena volna in spredena nit v evropski tradicijski kulturi pomembno simbolno konotacijo, povezano z rojstvom, usodo in smrtjo.

V poglavju *Prepoved predenja v teku leta* sledi predstavitev predenja kot simbolne povezave med svetovoma, kot se kaže v letnih in življenjskih šegah. V letnem ciklusu so bili dnevi ali obdobja, ko je bilo predenje strogo prepovedano. Ker je predenje simboliziralo komuniciranje med tostranstvom in onostranstvom, je v Evropi prepoved veljala predvsem za božično-novoletno obdobje, ko je svet “odprt” za prihod bitij iz onostranstva, in v pustnem času. Prepoved predenja pa se pojavlja tudi ob drugih delih leta, tako npr. v povezavi z začetkom pomladi, poletja in zime. Nad prepovedjo predenja naj bi bdela različna nadnaravna bitja ženskega spola, v Sloveniji npr. Pehtra baba, Zlata baba, Torka, Kvatrnica, v drugih evropskih državah druga bitja, ki se najpogosteje pojavljajo v sredozimskem času. Prepoved predenja pa je veljala tudi nekaj časa po porodu ter ob smrti in praznikih, povezanih s smrtjo. Nadnaravna

bitja naj bi na različne načine kaznovala predice, ki so predle v prepovedanem času. Prepoved predenja je torej tako v letnem kot življenjskem ciklusu povezana z mejnimi obdobji, ko sta prehod in komunikacija med tostranstvom in onostranstvom odprta. Tabuji predenja naj bi preprečevali deformacije ljudi in živine, onemogočali prihod divjih, nevarnih ali škodljivih živali, preprečevali nesreče v kmečkem gospodarstvu in vplivali na vremenske nevšečnosti. Preprečevali naj bi tudi smrt oziroma stike z mrtvimi. Po avtoričinem mnenju naj bi šlo pri prepovedi predenja v določenih delih leta ali življenja za previdnostni ukrep, saj bi lahko predenje kot krožno gibanje povzročilo nehoten vstop v onostranstvo ali od tam privabilo slabe sile v tostranstvo.

V poglavju *Obredi obkrožanja* so predstavljeni obredi, povezani s pomikanjem v krogu, ki so jih v teku letnega ciklusa največkrat izvajali v dobrobit skupnosti. Kot najpogostejše oblike krožnih gibanj znotraj letnega ciklusa avtorica predstavlja obredne obhode, največkrat s pomočjo hoje, plazenja, oranja, ježe in opasovanja (ovijanja). Znotraj lokalne skupnosti imajo tovrstni obredi funkcije označevanja prostora, postavljanje meje med "domačim" in "tujim", preventivno ali kurativno vlogo pri zaščiti teritorija pred nevarnostmi od zunaj in zavarovanje svetosti prostora. Znani so bili krožni obhodi po mejah dežele, vaške skupnosti, kmetije, okrog sakralnih objektov ... V obrednem obkrožanju naj bi šlo za simbolno krožno gibanje na meji, v prostoru med tostranstvom in onostranstvom.

385

V poglavju z naslovom *Simbolika smeri krožnega gibanja* avtorica opozori še na pomen smeri krožnega gibanja. Ugotavlja, da gre v evropski tradicijski kulturi tako v obredih kot v vsakodnevem življenju največkrat za gibanji v navidezni smeri Sonca ali proti Soncu in gibanje levo – desno, pri čemer gibanje v smeri sonca velja za pozitivno, dobro, pravo, srečno, uspešno ..., v nasprotni smeri za negativno, povezano z nesrečo, neuspehom, smrtjo. Tako so npr. na Balkanu kola običajno plesali v desno, v primeru smrti pa v levo. Gibanje proti soncu in v levo je bilo v rabi tudi v povezavi z magijskimi praksami in čarovništvom. Po mnenju avtorice je simbolika obeh smeri gibanja, ki ju najdemo tudi v indoevropski tradiciji, povezana z nasprotjem med življenjem in smrtjo, tostranstvom in onostranstvom.

V naslednjem poglavju je predstavljen *Simbolizem krožnega gibanja v obredih*. Najprej so predstavljeni primeri avtorjev, ki obredna kroženja povezujejo s češčenjem prednikov, kultom ognja in posnemanjem gibanja Sonca, potem pa sledi predstavitev avtoričine teze, da je ključna vloga krožnega gibanja v obredih navezovanje stika z onim svetom oziroma način komuniciranja z onostranstvom.

V poglavju *Kroženje kot tehnika komuniciranja z onim svetom v tradicijskih magijskih praksah* je predstavljeno delovanje nekaterih profesionalcev in laikov, ki s pomočjo kroženja komunicirajo z onostranstvom ali ga uporabljajo kot pripomoček za vstopanje v onostranstvo s ciljem pridobivanja različnih informacij. Gre za rabe, povezane z vedeževanjem (npr. napovedovanje bodočih partnerjev in napovedovanje smrti), v obredih zdravljenja, pri plodnostni magiji in priklicevanju duhov umrlih ter drugih onstranskih bitij.

Posebno poglavje je posvečeno *krožnemu gibanju kot tehniki profesionalnih mediatorjev med svetovoma*, torej posameznikom, ki znotraj skupnosti veljajo za

“profesionalne” povezovalce med svetovoma. Tako je bilo kroženje npr. značilen element šamanističnih seans sibirskih in arktičnih šamanov. Vrtenje oziroma krožni ples je bila tehnika, s pomočjo katere je šaman dosegel trans in s tem odhod duše iz telesa na drugi svet ter se vrnil nazaj. Krožno gibanje kot del ekstatičnih obredov srečamo tudi pri *volhvih*, srednjeveških ruskih magijskim specialistih, ki so v stanju transa vedeževali. Tehniko krožnega gibanja (valjanje, prevali, vrtenje okrog svoje osi, obhodi) srečamo tudi kot enega od načinov transformacije v žival in nazaj. Tak primer so v evropski tradiciji razširjene predstave o transformaciji v volka oz. volkodlaka, ki po nekatereh interpretacijah velja za predstavnika srednjeveropskega šamanizma, z namenom komuniciranja z onostranstvom.

386

Poleg šamanov so bile v Srednji Evropi znane tudi nekatere druge osebe, ki so (verjetno s pomočjo kroženja) lahko komunicirale z drugim svetom, le da so to, za razliko od šamanov, počele skrivoma. Predstave o njih so se po mnenju avtorice ohranile v folklornih pripovedih iz 19. in 20. stoletja, kjer jih najdemo kot nadnaravna bitja (npr. madžarski *taltosi*, *črnošolci*, *desetnice* in *desetniki*, ki jih srečamo v slovenski folklori). Krožno gibanje oz. ples kot tehniko ekstaze srečamo tudi pri *derviših* in *hlistih*, članih skrivne sekte v Rusiji. Pri nas so bili znani plesi v krogih, imenovani *vrtec*, ki so jih slovenski romarji plesali ob večjih romarskih shodih. Avtorica opozori tudi na nekatere sodobne duhovne prakse, pri katerih uporabljajo tehnike krožnega gibanja, da bi dosegli trans, ločitev duše od telesa in njeno “potovanje”.

Krožnemu gibanju kot odsevu spremenjenega stanja zavesti je posvečeno zadnje poglavje, v katerem skuša avtorica dokaj univerzalne izkušnje magijskih specialistov razložiti z najnovejšimi raziskavami spremenjenega stanja zavesti in z univerzalnimi stopnjami prehajanja v trans, ki temeljijo na človeškem živčnem sistemu in med katerimi človek padanje v trans (odhod duše iz telesa) doživlja kot vrtenje oziroma kroženje. Opozori pa tudi na razne oblike vrtenja, povezane z obsmrtnimi izkušnjami, uporabo drog in anestetikov, meditacijo in sanjami.

Avtorica knjigo sklene z ugotovitvijo, da krožno gibanje “predstavlja enega od ključnih konceptov v tradicijski konceptualizaciji sveta in v komunikaciji ljudi z onim svetom” (str. 190). Dokazuje, da je simbolika krožnega gibanja v slovenski, slovanski in evropski tradiciji enaka, v marsičem pa se ujema tudi z indoevropsko. Tradicijske predstave pa deloma povezuje tudi s sodobnimi magijskimi in spiritualnimi praksami in sodobno popularno kulturo, kjer se vrtenje pojavlja kot način povezovanja oziroma vstopanja v onostranstvo. Ultimativni vir vseh teh različnih predstav in praks pa prepoznavna prav v dogajanju v človeškem živčnem sistemu.

Knjiga Mirjam Mencej *Sem vso noč lutal v krogu* je nedvomno pomemben prispevek k razumevanju simbolnega pomena kroženja v evropski tradicijski kulturi. Avtorica je dosedanje raziskave različnih oblik kroženja, kjer je šlo večinoma le za opisovanje dejanj kroženja, s pomočjo številnih in raznovrstnih primerjalnih virov nadgradila z interpretacijo simbolike kroženja in dokazala, da krožno gibanje znotraj tradicijske konceptualizacije sveta in komuniciranja ljudi z onostranstvom predstavlja enega temeljnih konceptov.

Nena Židov